

Kronika

HELGA GLUŠIČ, PRIPOVEDNA PROZA CIRILA KOSMAČA

Književnost

Disertacija Helge Glušič pripovedna proza Cirila Kosmača,* s podnaslovom *Razvoj motivike in načini njenega oblikovanja*, izdana v že uveljavljeni monografski zbirki *Razprave in eseji*, posega s svojo obravnavo del še živečega, vendar (žal) ne več ustvarjajočega pisatelja, v območje in obdobje v slovenski literarni zgodovini, ki je bilo deležno bolj ali manj izčrpnih in tudi »pravih« dognanj in morda tudi vrednotenj, kljub temu da gre v našem primeru za komaj polpreteklo literaturo odličnega stilista Cirila Kosmača. Vendar se že na samem začetku vstopa v svet monografije in obravnavanih del zastavlja vprašanje: zakaj je pisatelju (prezgodaj) omagalo pero? Pomeni molk tudi konec literarne moči, smisla pisanja, izpovedovanja, oblikovanja jezika? Veliko prezgodaj se je osušila beseda, kot da je imela objavljena literatura svojo funkcijo le v času nastanka, v zagonu in okoliščinah enkratnega zgodovinskega trenutka in okolja. Je bil to bistveni pogoj njenega nastanka? Če to drži, imamo že del odgovora na vprašanje, kakšna je funkcija literature pri Cirilu Kosmaču. Če je odgovor prehitel in preozek, pomeni nemara, da je splet okoliščin strnil v molk pisateljev ustvarjalni vzgon. Začasno? Dokončno?

Avtoričina osrednja želja je »določiti enkratne prvine Kosmačeve pripovedne proze,« čeprav se zaveda, da je besedna umetnina v celoti nezaobsežna, zato izbira med možnostma: »podrediti umetniško predstavo sveta svoji predstavi«

* Helga Glušič — Pripovedna proza Cirila Kosmača (*Razvoj motivike in načini njenega oblikovanja*), izdala in založila Slovenska matica, opremil Marijan Tršan, zbirka *Razprave in eseji* 19, Ljubljana 1975, str. 134).

in »odreči se svoji predstavi in priznati predstavo umetniškega sveta«, in sicer tako, da sledi razvoju motivike (po stopnji ustvarjalčeve čustvene, miselne in umetniške zrelosti), v sicer avtobiografskem načinu pisanja, kjer se »epška snov« povezuje z »osebno izpovednim načinom oblikovanja.«

V prvem poglavju *Literarna kritika* o snovnem in pripovednem značaju Kosmačeve proze avtorica pregleduje dosedanje obravnave Kosmačeve proze in ugotovitve (motivna zamejenost na snov iz domače doline in »avtobiografsko izpovedno stališče«), ločevanje med »oblikovanjem snovi iz sveta, ki ga ne pozna, in med tematiko, v kateri je »doma« (Legiša), »neznatna snovnost«, »vsebina in širina obzorij«, »enostavnost zgodbe«, jedrnatost besede, slikovitost podobe« (Ocvirk), »dimenzije, motivnost in sredstva domotožja« in pa »fantazija, prividi, sanjarjenje« (H. Grün), »izjemni karakterji«, »človeška elementarna tragika«, »estetski spomin«, »zakon asociacije«, »lirska integracija epskih enot« (Zadavec). Natančneje se ustavi v pregledu Zadavčeve študije *Umetniška proza Cirila Kosmača*. Iz Mejakove obravnave izlušči sodbo, da je pisatelj združeval dva principa: »tradicionalno avtohtono ljudsko pripoved in moderno epsko izrazilo,« pri Pogačniku pa podobno karakteristiko besedil ob analizi *Pomladnega dne* s končno ugotovitvijo, da pomeni Kosmačeva umetnost »sintezo estetike, filozofije in morale.«

Drugo poglavje *Oris pisateljevega življenja* je sicer kratko, spremlja ga še *Bibliografija pripovednih del Cirila Kosmača*. Ti poglavji ne sodita sem, ampak v zaključni del, življenjepisa pa morda celo v opombe.

Razvoj in tipologija Kosmačeve motivike, naslednje poglavje v razpravi o delih Cirila Kosmača, je šele resnični

začetek samostojnega raziskovanja. Prvo fazo v razvoju pisateljevega pisanja imenuje avtorica fazo »Kosmačevim zmožnostim neustrezne oblikovalne metode« (vpliv bližnje slovenske pripovedne tradicije, Cankarjeva pripovedna tehnika, manira Bogomira Magajne, narodnostna uporniška in osebnostna tematika (mladostna melanholija, nacionalni motiv, motiv ječe, matere). Za Kosmača kot pripovedovalca je »najpomembnejši predmet pripovedovanja.« V analizi Ogorka (jetniški fragment) opazi avtorica tole konstrukcijo: razpoložensko razmišljanje, razmišljanje o konkretnem predmetu, ki zadeva glavni motiv pripovedi, zgodba o cigaretnem ogorku, kar pomeni, da avtor dá »osrednji motivni namen teksta« na konec. V Obisku opazi »že značilne prvine tako imenovanega socialnega realizma.«

V svojo razpravo je avtorica vključila tudi pregled in analizo nedokončane povesti Prazna ptičnica iz leta 1935 kot »mejno komponento razvojne prelomnice« (motiv »socialno-psihološko orisanega portreta stare, razpadajoče hiše brezdomcev in brezposelnih«), ki se kaže v: »poudarjeni funkciji gibanja in vedanja oseb, opisu stanja v naravi, ki izraža hkrati psihično stanje oseb, vnašanje stranskih motivov v pripoved in opazovanju kolektiva kot celote. »Podobne značilnosti opaža avtorica tudi v noveli Hiša št. 14 (popis neugodnega socialnega okolja in motiv nacionalne zavesti). Zaključek prve dobe postavlja Helga Glušič prav na konec fragmenta Prazna ptičnica, zaznamujejo pa ga: »nasilna objektivizacija snovi v obliki simbola, objektivno socialno sporočilo in kritika, realistično-humorna ljudska pripoved in poskusi avtobiografske spominske izpovedi.«

V novem obdobju se razvijeta predvsem avtobiografska spominska izpoved in realistična-humorna ljudska pripoved (Gosenica, Sreča, Kruh). Avtorico zanimajo pri Gosenici razvoj in oblikovanje motivov, idejne razsežnosti

(avtobiografska pripoved in spominsko oblikovana anekdota iz domače vasi), narodnouporniška misel, narodnopolitično obeležje, meditacija o zakonitostih življenja. V Sreči je zgradba najbolj razvejana (pripoved skozi prizmo pripovedovalčevih življenjskih obdobj). »Téma se nikjer ne izgubi v fabuliranje: ves čas pripovedovanja je Tinka s Srečo navzoča kot pojem človeškega bivanja, kot absurdna vsebina človeškega hrepenenja, kot vrednost, ki sicer nima absolutne, zato pa vsaj relativno plodno moč pri premagovanju življenjskih padcev in tragedij.« (52)

V novelah Človek na zemlji ter Življenje in delo Venca Poviškaja opaža avtorica umetniško aktualizacijo duševne in čustvene podobe individualne človeške usode, tako da se v slednji kažejo že »mnoge značilnosti ali bolj zakonite lastnosti njegovega pripovedništva v novem obdobju, in to od kompozicijske urejenosti do miselne izpovedi pa do karakterističnega razmerja med zgodbo, ki jo pripoveduje in meditacijo, s katero izpoveduje.« Sem postavlja avtorica še novelo Smrt nedolžnega velikana (novela o usodi in o slaboumnem človeku).

Pomladni dan aktualizira »intenzivno pripovedovalčevo razmišljanje o sebi kot ustvarjalcu, kot o objektu in subjektu hkrati, opazovalcu, razčlenjevalcu in doživljajoči osebi v celoti. Tu se prvič izraziteje in meditativno spoprijema s temo umetniškega ustvarjanja in svojega ustvarjalnega principa še posebej.«

Obsežnejša je v tem poglavju obravnavana novela Balada o trobenti in oblaku, v kateri se združujeta dve ravni pripovedovanja: »raven dogajanja v literarnih osebah in raven umetniško ustvarjalnega procesa v pisatelju (...). Hkrati ko razmišlja o umetniškem ustvarjanju in o pogledu v skrivnosti ustvarjalne intuicije, meditira tudi o fantastiki kot o poglobljenem odsevu resničnega dogajanja v umetniškem tekstu.« To poglavje zaključuje še analiza Tantadruja (zgodba pravljичnega

značaja z motivom smrti in groteskno simboliko).

Zaključna avtoričina ugotovitev v poglavju Razvoj in tipologija Kosmačeve motivike je, da si sledijo v pisateljevem ustvarjanju tri glavna obdobja; obdobje s prevladujočim motivom upora in boja za obstanek; boj za obstanek in človekova individualna usoda ter obdobje motivike smrti in umetniškega ustvarjanja.

Drugo obsežno poglavje razprave Osebna izpoved kot lirski odnos do snovi, jemlje izhodišče za nadaljnjo obravnavo Kosmačevih del iz prejšnjega poglavja, tako da je sedaj v središču raziskave, »kakšno mesto ima pripovedovalec kot lirski oseba v literarnem delu in na kakšen način se oblikuje pisateljeva snovna in miselna izpoved.« Lastnosti Kosmačevega pripovednega dela ugotavlja avtorica z vidika »lirskega pripovednika v naslednjih stopnjah:

1. pripovedovalec izpoveduje svoj osebni svet v ustvarjeni osebi,
2. pripovedovalec je komentator dogajanja zunaj sebe
3. pripovedovalec je dejavna oseba
  - a) kot pripovedovalec zgodbe zunaj sebe (uvajalec)
  - b) pripovedovalec lastne (doživljene) zgodbe.

Te stopnje se ne pojavljajo kot razvojne stopnje, ampak se pojavijo na podoben način v vseh obdobjih Kosmačevega ustvarjanja. Pojavnost posamezne oblike pripovedi je predvsem odvisna od izbire snovi, ki je pogojena z lastnim doživetjem ali z intenzivnim čustvenim dojetjem objektivne snovi.« (93)

Po prvem načinu so oblikovane naslednje epske osebe: Danilo Brodnik (Božična noč v ječi), Študent Peter (Študenta Petra povest o materi), potepuh Najdú, Vladimir (Velika nedelja), Cerkovnik Martin in Bernard Tul (Zločin Bernarda Tula), Bernard (Obisk), Graperjev Peter (Življenje in delo Venca Poviškaja) ter Najdeni Peregrin (Tantadruj).

V novelah Hiša št. 14., Človek na zemlji, fragment Prazna ptičnica, Tistega lepega dne, Življenje in delo Venca Poviškaja, projekt Domovina na vasi (Težka nedelja, V žagi, Dragičeva smrt, Sredi vasi), Kovač in hudič in v osrednjih poglavjih Smrti nedolžnega velikana in Tantadruja se kaže Kosmačev drugi pripovedni način (pripovedovalec je komentator dogajanja zunaj sebe). Avtorica razprave razvršča pripovedovalčev komentar po načinu delovanja in po obliki v več stopenj:

1. pripovedovalec iz osebnega izkustva razmišlja o osebah in dogodkih
2. pripovedovalec komentira s pomočjo ljudskih primer in pregovorov
3. pripovednik napoveduje prehode, zaključke, predvideva posamezne dogodke. Tu je bolj tehnično kot miselno prisoten. (101)

V tretji tip pripovedovalčevega odnosa do pripovednega gradiva (pripovedovalec je dejavna oseba — zunanji in notranji) sodi večji del Kosmačevega opusa (Kruh, Očka Orel, Smrt nedolžnega velikana, Tantadruj — prvi način (pripovedovalec je prisoten kot uvajalec); in Na sveti večer, Ogorek, Gosenica, Sreča, Pomladni dan in Balada o trobenti in oblaku — drugi način (pripovedovalec je delujoča oseba v vsem besedilu).

V sklepnih ugotovitvah avtorica poudari Kosmačevo dvojnost pripovedne snovi in pripovedne perspektive, kjer se združujeta avtobiografska izpoved in osebno izpovedna perspektiva z objektivnim upovedenjem zunanjega življenja. Ob literarno tehnične prijeme postavlja Helga Glušič še zunanje dejavnike, sooblikovalce celotnega pisateljevega opusa (osebnostni razvoj, miselna zrelost, osebna izkustva), pa tudi sočasno literarno dogajanje (upad ekspresionizma, nastanek in razvoj socialne realistične smeri in lirizacija pripovednega sporočila s fantastičnim in grotesknim preoblikovanjem resničnosti) in avtorjevo navezanost na folklorno tematiko, ljudsko miselno izročilo in tradicijo slo-

venske pripovedne proze (načelo slovenskega realizma 19. st., Cankarjeve socialne in psihološke črtice in tradicija Pregljevega ekspresionizma). V celoti Kosmačevega opusa se združujejo sporočilo in izpoved, opis in meditacija, zamejen snovni in motivni izbor, novelistična oblika in usodnostna osebna povezanost z domačo dolino.

Razprave Helge Glušič Pripovedna proza Cirila Kosmača nima sicer jasneje razvidne teoretske metodološke zasnove, vsaj ne z utemeljeno in uporabljeno literaturo, saj se kljub teoretsko zastavljenemu raziskovalnemu načinu zdi, kot da je metodologija subjektivna invencija, kaže pa v osrednjih dveh poglavjih razviden raziskovalni načrt: razvoj in tipologija motivike in pripovedno stališče, kar že vključuje določene metodološke predpostavke in temelje, kljub temu da je v delu omenjeno eno samo teoretsko delo, kar je neugodno presenečenje (P. Labbock-The Craft of Fiction). Kar daje celoti pomembnost, je avtoričina natančna analiza vseh del v okviru raziskovalne naloge in v metodologiji aktualizirana zavest o »literarnosti«¹ literarnega dela, kar poudarja literarno tehnične in jezikovno-stilne prvine Kosmačevih del. Ali je pregled literature o Kosmačevih delih in njegov kratek življenjepis potreben ali ne, niti ni več bistveno. Osrednji poglavji sta jedro raziskav, ponujata pa nove naloge in obravnave, predvsem na področju stila, metaforike, oblikovanja povedi, sintakse, oblikovanj literarnih likov in njihovih življenjskih filozofij, zlasti v odnosu do pripovedne perspektive, kar že uresničuje drugo obsežno poglavje. Jezik razprave je povsem razumljiv in terminološko jaseen ter pregleden, verjetno je tipkopis obsegal tudi metodološka in teoretska izhodišča, ki pa so v delu razvidna skozi raziskovalno prakso samo. Ne bi pa bilo slabo, če bi se v obeh poglavjih pojavila tudi v knjižni obliki, saj smo Slovenci tako »v strahu«² za naše literarno-teoretsko obzorje.

DANE ZAJC, ROŽENGRUNTAR

»Neko mračno in tragično obsedenost vidim v delu Daneta Zajca, čigar navdih je težak in zmeraj bolešno pošasten. Življenjsko gorje bruha iz vsakega njegovega stiha, iz vse njegove prebogat metaforke. Toda v njegovi tvornosti manjka prava obvladanost. Kjer se uveljavi ta, mu nastajajo pesmi, ki so nekako nujne in res polne prepričevalnosti.« (Sodobnost št. 10, 1975, str. 785). Tako uvršča Josip Vidmar v svoji mini antologiji slovenske povojne lirike po pomembnosti na prvo mesto pesniško delo Daneta Zajca (ob Jožeta Udoviča in Gregorja Strnišo). Pesmi so izbrane iz Zajčeve zbirke Glava sejavka.

V zadnji Zajčevi zbirki Rožengruntar* se naš avtor bistveno ne oddaljuje od že znanih, tudi z Vidmarjeve strani opaženih komponent in elementov lastnega lirskega opusa. To je izrazit svet baladnega občutja človekovih bivanjskih stisk, življenjskih problemov in vprašanj, svet nerazvidnega, mističnega kaosa, skozi izrazno gost, metaforično bogat lok izpeljan antropocentrizem. Dane Zajc je tudi v Rožengruntarju ostal pesnik, ki v jeziku nikoli ne gre v manirizem, esteticizem, larpulartizem, kjer bi hkrati z zanikanjem človekove osrednje vloge v poeziji zanikal tudi njeno izpovedno funkcijo, njeno možnost konfrontacije s svetom, vzpostavitev razmerja izpovedovalec-sporočilo-sprejemnik. Dane Zajc ostaja na robu med izpovedjo, razvidnim in v mitski jezik položenim oblikovanjem pesmi, kjer se poezija mora konstituirati kot funkcija avtorjevega jaza, projekcija misli, čustev in občutkov in drugim polom, kjer bi se to razmerje porušilo v prid zanikanja identifikacijskega razmerja. Verjetno daje prav vztrajanje na tem robu poeziji Daneta Zajca ton baladnega, tragičnega občut-

* Dane Zajc, Rožengruntar. Obzorja Maribor 1975, opremil Zmagaj Jeraj.